

MAJSTOR KOPČANIH RUKAVA – ZNAČAJAN PREDSTAVNIK POKRAJINSKOG BAROKA U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

ZDENKO BALOG

Stjepana Radića 3

HR – 48 260 Križevci

zdenkobalog3@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno / Received: 11. 10. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 23. 11. 2024.

Sažetak: Rekonstruira se opus neimenovanog pokrajinskog kipara koji djeluje kroz drugu četvrtinu 18. stoljeća u prostoru između Križevaca i koprivničke Podravine, pa sve do okolice Pitomače. Majstor kopčanih rukava, kako sam ga zbog lakše prohodnosti u čitanju i budućem istraživanju nazvao, predstavnik je pokrajinskog baroka sa značajnim (za sada) pripisanim opusom, te djeluje na širokom prostoru koji je u doba najveće aktivnosti pokrajinskih baroknih kipara bio živo i zahtjevno tržište. Djelovanjem je prostorno i vremenski blizak majstoru Stjepanu Szeveru s kojim zajedno ostvaruje oltar Svete Obitelji u Majci Božjoj Koruškoj u Križevcima. Komparativna analiza zaokružuje opus od petnaest oltara i jedne propovjedaonice.

Ključne riječi: Pokrajinsko barokno kiparstvo, Križevci, Podravina, nepoznati majstori, Majstor kopčanih rukava

O POKRAJINSKOM KIPARSTVU BAROKA KONTINENTALNE HRVATSKE

Pokrajinsko kiparstvo sjevernohrvatskog baroka nije iznimna pojava. Ovakve su pojave redovito pratnja »visokoj« umjetnosti, različitih razdoblja i različitih sredina. Pitanje je samo koliki je nesrazmjer potražnje i mogućnosti tržišta i ponude, kojega potom popunjava ponuda sa improviziranog tržišta majstora srednje i niže kvalitete. Uglavnom, radi se o djelovanju velikog broja imenom nepoznatih kipara koji nedostatak izvedbene vještine nadoknađuju zanatskom spretnošću i maštom, a prvenstveno predanim oponašanjem i kopiranjem videlih modela. Radi se mahom o domaćim majstorima koji djeluju u lokalnim radionicama i zadovoljavaju potrebe skromnog lokalnog tržišta, ne razlikujući se pri tome od bilo kojeg drugog lokalnog zanatlije. Rijetki se od njih izdvoje iznad prosječnosti, te postaju zanimljivi širem tržištu izvan svoje župe, odnosno uže regije djelovanja. Zbog njihovog velikog broja i skromnih mogućnosti individualnog izražavanja, te zbog nedostatka ikakvog traga u građi, samo je rijetko kada moguće ponekog od ovih lokalnih majstora izdvojiti i formalnom kompara-

tivnom analizom sastaviti artikuliranu skicu za autorski opus. Ipak, ovi daroviti drvodjelje doprinose oblikovanju hrvatskog baroknog krajolika možda i više od vrhunskih srednjoeuropskih majstora sa njihovim ekskluzivnim i pojedinačnim narudžbama. Samo zahvaljujući *pokrajincima*, svaka župna crkva i kapelica sjeverne Hrvatske dobiva tijekom 18. stoljeća novi, za lokalne prilike bogati inventar, oltare i ansamble od po tri i više oltara, propovjedaonice, te različite druge detalje crkvenog interijera.

Prateći određene »rukopisne« idiome pokrajinskih majstora, Doris Baričević izdvaja neke autorske opuse, anonimne, uz izuzetak potvrđenog majstora iz Križevaca, Stjepana Szever(in)a¹. Ipak, prije nego se osvrnem na rezultate istraživanja Doris Baričević, treba napomenuti da »pokrajinsko kiparstvo« nije nikakav zatvoreni formalni sustav, te da unutar ovog idioma postoje velike kvalitativne razlike. Štoviše, unutar samog pokrajinskog kiparstva, kvalitetne su razlike jednake, a možda i veće nego između najboljih *pokrajina* i školovanih majstora vrhunskog baroka. Postoji i određena grupa kipara, anonimnih ili imenom poznatih, koji svojom, ne vrhunskom, ali zavidnom kvalitetom ispunjavaju međuprostor između visokog stila i pokrajina. Oni su ško-

¹ Opširnije: Baričević, 2008., str. 178-199.

lovani u radionicama čiji biljeg nose, uglavnom su doseljenici, ali za razliku od vrhunskih majstora, ostaju trajno naseljeni, te postaju dio kulturne sredine². I ovdje mekšaju granice, odnosno, najnapredniji pokrajinci, poput spomenutog Szevera redefiniraju sâm pojam pokrajinskog kiparstva. Takvi majstori više nisu ovisni o lokalnom tržištu nego su im djela razasuta geografski iznenađujuće široko, probijaju se i na prestižna redovnička tržišta, drže radionice sa vlastitim učenicima i pomoćnicima, te oblikuju vlastitu utjecajnu sferu sljedbenika i oponašatelja³.

Među opusima koje nastoji predložiti Doris Baričević, primjetljivo je da se uglavnom grupiraju oko Križevaca, te u prostoru između Križevaca i Koprivnice, odakle se dalje šire Podravinom prema Đurđevcu. Tako u literaturu latentno ulazi pojam križevačko-podravske grupe pokrajinskog baroka⁴. U ovoj grupi autorica prepoznaje najmanje tri istaknuta majstora.

Kronološki je prvi majstor koji izvodi glavni oltar u Čazmi, a čije radove prepoznaje u Đurđevcu, Svetom Petru Čvrstecu, Virju, kao i neke manje fragmentirane radove. Djeluje kroz prvu trećinu 18. stoljeća. Drugog hipotetičkog majstora, s polazištem oltara u kapelici Svetog Ladislava u Križevcima, kao i oltara Svete Obitelji u kapelici Majke Božje Koruške, također u Križevcima, Doris Baričević asocira s većim brojem ambicioznih radova, prvenstveno glavnih oltara na području između Križevaca i Koprivnice, uz značajnu ekstenziju prema pitomačkoj Podravini⁵. S obzirom na to da je ovaj drugi majstor tema ovih razmatranja, ovdje ću samo još spomenuti da je treći majstor kojeg Doris Baričević spominje Stjepan Szever(in), o kojem je mnogo pisano.

Spomenuti drugi majstor, za kojega Doris Baričević pretpostavlja da je imao radionicu u Križevcima, djeluje kroz drugu četvrtinu 18. stoljeća. Pripisala mu je, pored ovih križevačkih opusa, glavni oltar u kapelici u Gornjem Križu (župa Zrinski Topolovec), kao i onaj u

Kunovcu (župa Koprivnički Ivanec), tri oltara u Sedlarici (župa Pitomača), dva oltara u Srijemu (župa Reka), glavni oltar u kapelici u Torčecu (župa Drnje), te oltar u Križiću (župa Ivanska). Ovaj posljednji rad Doris Baričević prepoznaje kao mogućeg sljedbenika ovog hipotetičkog majstora⁶. Predstavit ću ovdje istraživanja ovih pripisanih radova, kao i ostale radove koje sam uočio obilaskom terena, te sam ih spreman grupirati oko opusa majstora za kojeg predlažem radni naziv *Majstor kopčanih rukava*⁷.

GLAVNI OLTAR U CRKVI ARKANĐELA MIHAELA U ZRINSKOM TOPOLOVCU (PRIJE 1729.)

U župnoj crkvi Arkanđela Mihaela u Zrinskom Topolovcu žarište liturgijske opreme je glavni oltar. U visokom svetištu gotičkih proporcija smješten je atektonski oltar čiji retabl nema jasne horizontalne podjele, niti stupova, te gradnjom oblika retabla dominiraju raskošni floralni ornamenti u koje su ugrađene volute⁸. Izdvojena je središnja niša s lučnim nadvojem i likom titulara. Velika skulptura arkanđela Mihaela s vagonom i mačem dimenzijama premašuje sve druge skulpture na oltaru. Pored Mihaela tu su još Gabrijel i Rafael, a pored njih, na malo nižem položaju dva biskupa s knjigama, Blaž i Martin⁹. Gabrijel i Rafael odjeveni su u duge haljine i kraće opasane gornje tunike¹⁰. Rukavi su zakopčani kalotastim kopčama, koje ih zadižu i ostavljaju ruke gole do lakata. Glave su jajolike, suzdržane modelacije, ravnih uskih nosova, te malih istaknutih okruglih bradica.

Ove četiri skulpture svetih biskupa i arkanđela znatno su niže od titulara u središtu. Iza para arkanđela visoki su četvrtasti pilastri gore i dolje završeni volutama, a

² Opširnije: Baričević, 2008., str. 153-161.

³ O Stjepanu Szeveru opširnije: Baričević, 1987.; Baričević, 2008., str. 186-199; Balog, 2020.; Balog, 2021., str. 6-14.

⁴ Baričević, 2008., str. 181.

⁵ Baričević, 2008., str. 181-186.

⁶ Baričević, 2008., str. 186.

⁷ Naziv »Majstor kopčanih rukava« prvi sam puta upotrijebio na znanstvenom skupu 7-8. rujna 2023., u prigodi 100-te godišnjice rođenja Doris Baričević, u izlaganju »Novi doprinosi za križevačkog kipara Stjepana Szever(in)a«, te sam to opširnije obrazložio u radu za Zbornik (u tisku).

⁸ Ožanić, 2017., str. 149, 215, navodi ovaj oltar kao čisti atektonski oltar bez ijednog arhitektonskog elementa, stupova, gređa, čije uloge preuzimaju ornamenti, kao jedini graditelji kompozicije, te kipovi.

⁹ Atribucije ovih kipova prema bilješkama Doris Baričević, NAZ-ODB, kut. 8/146, kut. 60/1041, koja ih originalno smještava na glavni oltar (kipovi arkanđela), te na bočni oltar Sveta tri kralja ili svetog Ivana Nepomuka, iz 1735.

¹⁰ Zapravo se radi o malo stiliziranoj *dalmatici* ili *tuniceli*, koja je u ovom slučaju opasana. Kiparov omiljeni dodatak su uočljivi kalotasti gumbi, kojima su zadignuti rukavi, te kojima su završeni raspori na skutima, Badurina, 1985., natuknica *Dalmatika*, str. 192, *Tunicela*, str. 573.

Slika 1. Glavni oltar župne crkve Arkandela Mihaela u Zrinskom Topolovcu, stanje 2024.

izvan njih se razvijaju akantova lisnata krila. U gornjem dijelu su dva gola anđelčića koji su razmješteni oko središnjeg motiva, Marijinog monograma u zlatnom i srebrnom nimbusu. Na vrhu oltara, također u atektonski zasnovanoj zoni atike nalazi se grupa Presvetog Trojstva koje kruni Mariju, dok sa strane scenu slave dva gola anđelčića.

U crkvi se nalazi nekoliko skulptura koje su postavljene na konzole na zidovima. Fokus je na dva lika svetica u bočnoj kapeli: prema atributima svetoj Luciji (oči

Slika 1a. Sveta Lucija i sveta Apolonija u Zrinskom Topolovcu

na pladnju) i Apoloniji (zubarska kliješta). Obje svete po izvedbi rad su istog majstora koji izvodi glavni oltar, dapače, lako bismo ih mogli zamisliti kao dio ukrasa oltara. No prema vizitacijama stvari teku drugačije.

Nejasno je vrijeme izvedbe opisanog ansambla no to je uslijedilo nakon 1723., kada je obnovljena (ponovo izgrađena) crkva¹¹, ali bilo je to nedugo prije 1729¹². Sačuvan je, naime opis vizitatora iz 1729. godine, kada je oltar opisan kao nov¹³. Već je na prvi pogled jasno da se ovdje štošta mijenjalo. Spominju se anđeli u gornjem dijelu oltara, koji se brojem i položajem ne poklapaju s aktualnim stanjem, a ne spominju se kipovi biskupa Blaža i Martina, koji su sada postavljeni na oltar na vidljivo improviziran način. Prema vizitaciji iz 1735., u crkvi su postavljeni oltari svetog Ivana Nepomuka i Tri kralja¹⁴.

Oltar uzgred spominje u opisu crkve Stjepan Kožul, ne upuštajući se u analizu¹⁵. Na oltar se Doris Baričević

¹¹ Kožul, 1999., str. 493.

¹² Ožanić, 2017., kat. br. 67a, str. 534, navodi 1729., kao *terminus ante quem*, što je dovoljno precizno.

¹³ NAZ – vis. can. Kalnički arhidakonat, prot. 132/III., str. 625: »Anno Dni 1729 die 3 Martij visitavi ecclesiam S. Michaeli Archangeli in Topolovecz quam ex fundamentum operi novam murata (...) Ad hanc novam Ecclesiam pariter nova major Ara accessit, operis politi (?) et honesti sculptorij et arcularij contignationem trium in cuius prima in medio statua S Michaelis Archangeli, a dextra Archangeli Gabrielis, a sinistra Archangeli Rafaelis statuis elegantis operis et ad cliradis (?) opportunis et congregnetibus stipata. In contignatione 2da statua S. Angeli custodis animam Custodiontis cuius lateribus oppositi sunt. Diversi speciosi ... in suis ... part cirada sequentier ad normam contignationis infima, hanc sequitur contignatio suprema p. Michaeli Ss. Trinitatis B. V. Immaculata concepta clarima stellata coronantis ornata. Infra huius ... ciradas (?) à dextris duo à sinistris3 colorati sunt angeli (...)«.

¹⁴ NAZ – vis. can. Kalnički arhidakonat, prot. 133/IV., str. 138; Također, Kožul, 1999., str. 493-495, gdje je dat sažet historijat opremanja crkve na temelju građe (kanonskih vizitacija) do 1842.

¹⁵ Kožul, 1999., str. 485-494.

ne osvrće niti u pregledu baroknog kiparstva, niti u drugim radovima. Ipak, temeljito ga je proučavala, možda u pripremi za neku publikaciju do koje međutim nije došlo. U bilješkama sačuvanim u njenoj ostavštini nalazimo opet opažanja koja nam krče put novim zaključcima¹⁶. Kako u detaljnom opisu oltara nije spomenut par biskupa koji su vidljivo naknadno postavljeni na oltar, Doris Baričević ih smještava na jedna od oltara spomenutih 1735., jednako kao i kipove svete Lucije i Apolonije, koji su sada postavljeni na konzole prigradene kapele. Međutim, za obje svetice dodaje da su djelo istog kipara kao arkandeo Mihael s glavnog oltara. Pretpostavlja da je u nekom času došlo do većih promjena na glavnom oltaru, kamo su postavljeni dodatni sveci, biskupi, arkandeo Mihael je dobio veliki okvir niše, koji je uzurpirao dio gornje razine oltara. Stoga je taj dio reduciran u ukrasu¹⁷.

Dio ovih pretpostavki mogu prihvatiti, no ostavljam za dodatnu analizu odvajanje autorstva arkandela Mihaela i dviju svetica od ostalih kipova glavnog oltara, kao i od kipova biskupa. No ovo su naravno samo bilješke koje mogu biti poticajne, ali ne predstavljaju konačne zaključke autoričine¹⁸.

TRI OLTARA U KAPELICI SVETOG LADISLAVA U KRIŽEVCIMA (1731.)

Ova se srednjovjekovna crkva nalazi u križevačkom Gornjem gradu, a sve do pred kraj 18. stoljeća oko nje se prostiralo groblje na kojem su se pokopali žitelji Gornjeg grada. Oko crkve također se već od 14. stoljeća održava veliki godišnji sajam, a može se pretpostaviti da kapelica ovdje stoji od osnivanja Gornjeg grada (Nova slobodna općina u Križu), 1252. U kapelici su tri oltara i propovjedaonica. Na prvi je pogled očigledno da propovjedaonica ne pripada istom vremenu i nije »komplet« s oltarima, dok su tri oltara dio istog ciklusa¹⁹.

Glavni oltar tektonski je građen, sa dva para glatkih stupova. Između srednjih stupova nalazi se slika, ulje na platnu, svetog Marka Križevčanina, recentno djelo slikara Zorana Homena. Oko slike između parova stupova se asistentske figure Ivana Krstitelja s lijeve strane i Bogorodice s Djetetom desno. Atika je odvojena bogatim ukrašenim gređem, a na njoj se nalazi velika ukra-

Slika 2. Oltar svetog Ladislava u kapelici svetog Ladislava u Križevcima. Stanje 2018. (na fotografiji je montažom na oltar uklopljena originalna oltarna slika svetog Ladislava)

šena kraljevska kruna i ugarski grb, dok su sa strana arhitrava goli anđelčići. Slično ukrašena kao gređe je zona predele, a s vanjske strane stupova nalaze se ornamentirana krila prožeta širokom vrpcom.

Oltar je opisan u vizitaciji od 1735.²⁰, te se prema opisu vizitatora nije mijenjao. Iznimku čini desna asistentska skulptura Bogorodice, na mjestu koje je originalno stajao Ivan Evanđelist. Također, na mjestu recentno postavljene slike Marka Križevčanina nalazila se slika svetog kralja Ladislava, koja sad visi na zidu pored oltara. Doris Baričević još je prigodom obilaska kapelice početkom sedamdesetih vidjela kip Ivana Evanđeli-

¹⁶ NAZ-ODB, kut. 8/146, 60/1041.

¹⁷ Kožul, 1999., str. 495, donosi podatak bez reference, o obnovi oltara u ovoj crkvi koju je izveo Jakov Bizjak iz Koprivnice. Moguće je da je tom prilikom došlo do nekih od uočenih premještanja i prerada na oltarima.

¹⁸ NAZ-ODB, kut. 8/146, 60/1041.

¹⁹ O kapelici opširnije Horvat-Levaj, 1993., str. 187-188.

²⁰ NAZ – vis. can. Kalnički arhidakonat, prot. 132/III., str. 67.

Slika 3. Stojeći lik anđela na oltaru svetog Emerika, kapelica svetog Ladislava u Križevcima

sta na oltaru²¹, dok je isti tijekom sljedećih dvadesetak godina »nestao«²². Iako je oltar opisan tek u vizitaciji 1735., izveden je, jednako kao i oba bočna, 1731., kako uredno piše na predeli glavnog i na kronogramskim natpisima bočnih oltara²³.

Bočni oltari Blažene djevice Marije i Svetog Emerika, dva su simetrična oltara, nešto reducirane izvedbe od glavnog oltara. Tako ovi oltari imaju po jedan par stupova, također sa slikama u srednjem polju. Uz stupove po dvije su figure stojećih anđela u dugim haljinama, preko kojih imaju poludugačke tunike. Anđeli djelomično zaklanjaju stupove, izvan kojih se šire razvedena ukrasna krila poput onih na glavnom oltaru. Dva para anđela tipizirani su, sa velikim parovima krila, jednu

ruku podižu na grudi (lijevu / desnu, ovisno o položaju na oltaru), a u drugoj su možda držali nešto. Glave su im jednostavne i neosobne, jajolike, neznatno istaknutih dijelova lica, bez dublje plastične obrade. Upadljiv detalj je kopča, koja podiže rukave do iznad lakta ostavljajući gole podlaktice i oblikujući gužvu lijepih nabora. Jednako tako na gornjim tunikama, prorezi završavaju kalotastom kopčom. Na oba oltara na atikama su parovi malih golih anđelčića, između kojih se nalaze kartuše sa kronogramskim natpisima.

U usporedbi sa opisima oltara iz vizitacije 1735., zaključujemo da su oltari sačuvani nepromijenjeni, što znači da imamo tri originalno očuvana oltara, uz nedostatak samo jedne skulpture. Promjena oltarne slike i nije promjena, budući da je originalna slika sačuvana na istom mjestu. Ovi oltari, koji su jedno od najranijih datiranih djela Majstora kopčanih rukava, odlično su polazište za buduće poredbene analize. Kako iz određenih razloga u ovim analizama stavljam težište na pojedine skulpture, a ne toliko na cjeline oltara, to će se u zaključcima prvenstveno oslanjati na komparacije ova četiri stojeća anđela, te Ivana Krstitelja.

GLAVNI OLTAR U KAPELICI SVETA TRI KRALJA U TORČECU (1731. – 1733.)

U kapelici u Torčecu (župa Drnje), postoji razvedeni tektonski oltar koji nam dolazi u nepoznatom stanju očuvanosti (u odnosu na originalnu izvedbu). Danas je to bogato dekorirani oltar u dvije razine s ukrašenim gređem i predelom, slično kao oltari u Svetom Ladislavu. U dubinu razveden arhitrav nosi jedan par glatkih, dekorativno ukrašenih, okruglih stupova, dok su ostale zone stupova izvedene pilastrima. Od tri para ovih pilastara srednji se »krije« iza stupova, dok unutrašnji i vanjski preuzimaju funkciju stupova kao razdjelnica polja u kojima stoje asistentske skulpture. Vanjske skulpture malo su povišene, jer se nalaze nad lukovima prolaza oltarne ophodnice. Ovdje se nalaze dva sveca u đakonskim odorama, Stjepan Prvomučenik i Lovro. Unutarnji par skulptura dvije su svete u dugim haljinama i sa maramama oko glave, Lucija i Ana. Središnja figura Isusa (Srce Isusovo), očigledno je novijeg datuma, konfekcijski rad bez vrijednosti i bez poveznica sa

²¹ NAZ-ODB, kut. 59/1009.

²² Baričević, 1993./2, str. 236.

²³ Natpis glasi: »SVRREXIT ECCLAE EXPENSIS ARE CIVITATIS SVPERIORIS CRISIENSIS SUB CVRA G DNI FRANCISCI SABARICH INTERPRETIS MATHIAE NOVAK INDICIS ANNO MDCCXXXI«. Kronogram na bočnom oltaru Blažene djevice Marije glasi: »absqVe nœVo / ConCeptæ / Marlæ / Dant opVsatoVe / V o Vent« (=1731), a na oltaru Svetog Emerika: »DIVI / hVngarlæ prIn/CiPls / eMerICI / ereXIIt pletas / honorI« (=1731).

ostalim inventarom, te je nabavljena kada je oltar promijenio titul. Naatici su dva ovlaš ogrnuta gola anđelčića, simetrično postavljeni oko edikule u kojoj je niša sa likom svetog kralja. Nejasno je radi li se o Stjepanu Kralju ili nekom drugom od mađarskih svetih kraljeva.

Doris Baričević atribuirala ovaj oltar i njegove kipove majstoru iz Svetog Ladislava. Nešto više pažnje posvećuje oltaru i kipovima Draženka Jalšić Ernečić, a posebno u vezi grupe kipova u zbirci Muzeja grada Koprivnice. U Muzeju se nalazi grupa od šest skulptura koje su prema muzejskim knjigama povezane sa ovom kapelicom, odnosno jednim od tri oltara koje opisuje vizitacija. Ove su skulpture inače zatečene na tavanu crkve u Drnju, koja je nadređena župna crkva kapelici u Torčecu. Četiri su skulpture manjih dimenzija, dva kralja i dva redovnika, visine oko 50-60 cm, te su uvedeni u muzejske knjige kao sveti Matija i Matej, kao redovnici, te Ladislav i Emerik kao kraljevi. Dvije preostale skulpture vode se kao svete, Barbara i Katarina, a svih šest skulptura veže se uz kapelicu u Torčecu, te ih Draženka Jalšić Ernečić pripisuje kiparu Stjepanu Szever(in)u. Ovu je atribuciju potvrdila i u monografiji o Torčecu, kao i prilikom izložbe »Križevački kipar Stjepan Szever(in)«, u Križevcima 2021.²⁴

Iako je uložila napor da sve ove skulpture, one na sadašnjem oltaru, kao i ovih šest u muzeju suvislo poveže sa vizitacijama u kojima su oltari opisani, to joj nije do kraja pošlo za rukom. Kapelica u Torčecu bila je u vrijeme izvedbe oltara, kao i dugo poslije toga, drvena, a do izgradnje zidane kapelice došlo je tek 1842²⁵. Tom je prilikom došlo i do razumljivih prilagodbi i promjena

Slika 4. Likovi svetaca, dva para asistentskih skulptura sa glavnog oltara u kapelici Svetih triju kraljeva u Torčecu: sveti Stjepan, sveta Lucija, sveta Ana, sveti Lovro

na oltaru. Ovo je uostalom i uobičajena pojava, koju pratimo u slučajevima Virja, Drnja, dok je prigodom promjene arhitekture mnogih drvenih crkvi inventar i potpuno propao. Također je moguće, što se također često događa, da je prilikom pregradnje oltara pribavljena i pokoja skulptura sa druge lokacije da se prilagodi novim uvjetima, dok je dio starih skulptura završio na tavanu (odakle su u ovom slučaju srećom spašene za Muzej).

OLTAR U KAPELICI SVETE BARBARE U KUNOVCU (1733.)

U Kunovcu, župa Koprivnički Ivanec, nalazi se kapelica Svete Barbare. Prostor svetišta nevelike kapele ispunja i po širini i po visini tektonski oltar sa visokom predelom i dva neprekinuta arhitrava. S dva para stupova, od kojih je srednji par izbačen u prostor, oltar djeluje čvrsto arhitektonski, gotovo rešetkasto koncipiran. Stupovi su glatki, a dojam pojačavaju anđeli koji stoje iznad atike na vijencu, skicirajući treću etažu, sa prikazom Raspeća. U glavnoj se razini oltara u središnjoj zoni nalazi slika titularke, okrunjene svete Barbare sa palminom grančicom mučeništva u jednoj i kaležom s euharistijom u drugoj ruci. Četiri okrunjene svete raspoređene su tako da se srednji par svetica nalazi unutar unutrašnjeg para stupova uz sliku, dok je drugi par svetica smješten između unutrašnjeg i vanjskog para stupova. U zoni atike, u središnjem se polju nalazi slika uskrslog Krista, pored kojeg su dvije svete u maštovitim kostimima. Obje imaju plašteve prebačene zbog simetrije preko različitih ramena, prsni oklop, te haljine zadržanih rukava sa kalotastim kopčama. Iznad atike ravni je neprekinuti vijenac na kojem se nalaze spomenuti anđeli sa dugim haljinama i tunikama koje živahno lepršaju oko dugih ravnih haljina. Ruke anđela, pa čak i krila, simetrično su raspoređene, tako da je jednom anđelu lijeva, a drugom desna ruka odmaknuta od tijela, te bi mogla držati nešto. Preostala ruka položena je na grudi. Korpus Raspetoga ukočen je, izveden bez dovoljnog poznavanja anatomije, sa živahnom perizomom, koja je dvaput opasana konopcem.

U Kunovcu podignuta je 1688. drvena filijalna kapelica župe Koprivnički Ivanec²⁶. Ista kapelica stoji još 1733., kada je opisan jedini oltar u prostoru²⁷. Arhi-

²⁴ Jalšić Ernečić, 2000., str. 122-126; Jalšić Ernečić, 2021., str. 25-27, kat. br. 31-33.

²⁵ Jalšić Ernečić, 2000., str. 119-121.

²⁶ Horvat, A., 1961., str. 18.

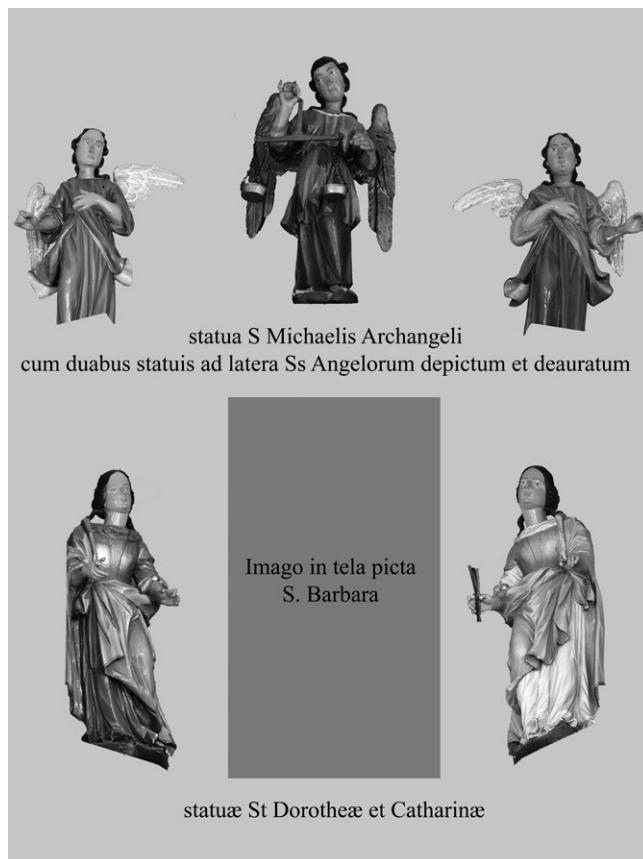
²⁷ NAZ – vis. can. Komarnički arhidakonat, prot. 94/VI., str. 234: »Altare in hac capella unicum, unius contiguationis. In medio imago in tela picta S. Barbara ar(culari?) labor aliter statuæ St Dorotheæ et Catharinæ. In sumitate statuæ S Michaelis Archangeli cum duabus statuīs ad latera Ss Angelorum depictum et deauratum (...)«.

tektura je temeljito obnovljena, odnosno, kapelica je ponovo građena 1746., od drveta nedugo porušene i obnovljene župne crkve u Koprivničkom Ivancu, gdje je stara drvena crkva 1742. zamijenjena zidanicom²⁸. Ponovo dolazimo do podataka o inventaru: oltar je prenesen iz stare kapelice, čini se, bez promjena, dok se na gredi triumfalnog luka nalazio prikaz Raspeća sa likovima Ivana Evanđelista i Marije Magdalene²⁹.

Novi oltar opisan je u vizitaciji 1750.³⁰, te opisom približno odgovara današnjem oltaru. Ono što privlači pažnju je atika, odnosno gornja razina oltara, na kojoj se spominje slika Isusovog uzašašća u nebo, pored koje su dva anđela. Danas ne stoje anđeli nego dvije svete, dok se dva anđela nalaze na trećoj razini pored Raspeća u sredini oltara.

Ostali podaci iz vizitacija pomažu nam rekonstruirati genezu oltara u današnjem rasporedu: oltar opisan 1733. bio je malih dimenzija, te je u sredini imao sliku svete Barbare, a pored nje skulpture svete Doroteje i Katarine. Naatici ovog malog oltara stajala su tri arkanđela, u sredini Mihael, a oko njega Rafael i Gabrijel. Prije 1746. na slavluk između lađe i svetišta ugrađena je greda sa prikazom raspeća, Ivanom Evanđelistom i Magdalenom.

Potom, oko 1750., podignut je novi oltar u dvije razine, na koji je postavljena opet slika svete Barbare, te četiri svete djevice oko nje. Naatici ovog oltara slika je Uskrsnuća (Uzašašća?), sa kipovima arkanđela sa starog oltara. Stari je oltar u međuvremenu premješten na bočnu stranu lađe, te posvećen svetom Roku, čija je slika zamijenila originalnu sliku svete Barbare. U tom su času na oltaru još likovi svetica, Doroteje i Katarine. U nekom trenutku, možda prilikom izvedbe zidane kapelice, uklonjen je bočni oltar, kao i greda s Raspećem. Dio skulptura koje su izgubile mjesto, raspoređen je na glavni oltar, Raspeće na vrh, a pridružili su mu se dva arkanđela, dok su dvije svete zauzele njihova mjesta naatici. Pet skulptura naatici, prema tome, pripadaju ranijem oltaru i ukrasu svetišta, a razlika u izvedbi očigledna je, što potvrđuje ovakav poredak. Nepoznata nam je sudbina arkanđela Mihaela i pratilaca Raspeća, Ivana i Magdalene. Moguće je da su potonji u međuvremenu propali, jer bi ih inače vjerojatno rasporedili zajedno s Raspećem na vrh oltara.

Slika 5. Rekonstrukcija oltara svete Barbare u kapelici svete Barbare u Kunovcu, na temelju opisa vizitacije iz 1733. Par svetica, te drugi par, anđeli naatici, i danas stoje na novom oltaru u drugačijem rasporedu, dok se arkanđeo Mihael danas nalazi na oltaru svetog Vida u Močilama

Samo uzgred spominje ovaj oltar Doris Baričević u nabranju radova koje asocira hipotetičkom majstoru oltara Svete Obitelji u Majci Božjoj Koruškoj³¹. Doris Baričević višekratno se u svojim istraživanjima vraćala ovom oltaru, ali bez konačnih zaključaka. U svojim bilješkama (uglavnom na poleđinama fotografija i uz prijepise vizitacija), napominje da su svete na oltaru starijeg datuma od izvedbe oltara, no ona ih datira oko 1700., ili čak još ranije³². To je teško pretpostaviti, budući da se kod ovih pet skulptura očigledno radi o istom majstoru koji izvodi oltare o kojima ovdje govo-

²⁸ Horvat, A., 1961., str. 18.

²⁹ NAZ – vis. can. Komarnički arhidakonat, prot. 94/VI., str. 78-79: »Sanctuarium a corpore capellæ dividit arcus in quo Crucifixi statua, ad latera ejusdem statue S Joannis Evangelista et S Magdalena. Ara S. Barbare Antiqua.«

³⁰ NAZ – vis. can. Komarnički arhidakonat, prot. 94/VI., str. 175: »... altaris prioris novum erectus duas qtignationum. In medio inferioris imago in tela picta S. Barbare ad latera statue ... & prudentis virginum adjuncta ad symmetricus numerus complendum angelo uno in superioris medio ... imago Xti in Coelus ascedentis, ad cujus latera Angeli. Ara hac inaurata et depicta ... et tabernaculo. Prior ara ad latus Evangelij deposita et loco imaginis S. Barbaris posita imago S Rochi.«

³¹ Baričević, 2008., str. 185-186.

³² NAZ – ODB, kut. 9/160, kut. 66/1191.

rimo. Zanimljivo je, međutim, primijetiti da se nekoliko kilometara od Kunovca, u Močilama, na oltaru svetog Vida nalazi skulptura arkandela Mihaela, koja nije spomenuta u ranijim opisima ovog oltara, te je na oltar u Močilama došla nekom prilikom kasnije, skulptura koja bi se skladno uklopila u grupu arkandela na oltaru u Kunovcu.

GLAVNI OLTAR U KAPELICI SVETOG KRIŽA U GORNJEM KRIŽU (1735.)

U Gornjem Križu, župa Zrinski Topolovac, u prvoj su polovini 18. stoljeća izvedena tri vrsna oltara, glavni oltar 1735., te dva bočna oltara 1749³³. Dok su bočni oltari s mnogo razloga pripisani majstoru Stjepanu Sezeru³⁴, glavni oltar nosi prepoznatljiv rukopis Majstora kopčanih rukava. Radi se o velikom prozračnom tektonskom oltaru na kojem čak tri para stupova nose grede iznad kojeg se razvija atika. Arhitrav je lomljen u prostor (ne vertiklano), dok mu ravnu liniju suzdržano prekida segmentni nadvoj gređa nad srednjim poljem. Stupovi su tordirani i ukrašeni viticama. Između stupova nalazi se dva para kipova, tri svetice u dugim haljinama maramom omotanih glava, te Ivan Evanđelist. U srednjem polju nalazi se Raspeće. Prateći likovi uz Raspeće malo su neobični, te se na prvi pogled moramo pitati je li ovo izvorni raspored ili su možda likovi koji se nalaze u podnožju Raspeća doneseni s drugog mjesta. Klečeći muški i ženski lik u podnožju su križa, a pored njih anđeo, koji također kleči i u kalež pobire krv koja teče iz rana Raspetoga. Iznad gređa naatici je središnji prikaz Boga Oca u nimbusu sa anđelčićima, dok je pored njega s desne strane goli anđelčić sličan onima na gređi u Svetom Ladislavu. Nedostaje lijevi anđelčić, kao i dva anđelčića koji su stajali na krajevima gređa.

Ovaj oltar doživio je određene preinake, te je izgubio dio ukrasa. Na fotografiji iz ostavštine Doris Baričević vidljiva su naatici tri anđelčića, te nedostaje desni rubni anđelčić. Pored Raspeća, u visini korpusa su dva anđelčića sa kaležima. Doris Baričević je posjetila crkvu 1978., kada je zabilježila ovakvo stanje³⁵. Istovremeno, oba su bočna oltara bila u jednom su stanju, ali su još stajala. Oba ova oltara u međuvremenu su potpuno propali, te su restauratori uspjeli spasiti samo po dva

oltarna kipa sa svakog oltara³⁶. Glavni je oltar također nedavno potpuno popravljen i obnovljen, pa je tako i on zacijelo u posljednji čas spašen od propadanja. Ipak, propali su dijelovi arhitekture oltara, odnosno otvori oltarnog ophoda, na kojima stoji vanjski par asistentskih skulptura, a koji su zamijenjeni improviziranim dijelovima.

Oba klečeća lika podno Raspeća zbunili su Doris Baričević, koja je višekratno navodila moguće atribucije, pa ih potom iskrižala (bilješka na poleđini fotografije iz njene ostavštine), te konačno zaključila da bi se

Slika 6. Glavni oltar u kapelici Svetog Križa u Gornjem Križu, stanje 2023.

Slika 7. Glavni oltar u Gornjem Križu, detalj klečećih likova podno križa

³³ Kožul, 1999., str. 497-501, daje pregled povijesti oltara, ali bez ulaska u povijesno-umjetničku analizu i atribuciju.

³⁴ Baričević, 1987., str. 93.

³⁵ Sva ova tri anđelčića naatici fotografirao je još 2007. Vladimir Palošika, Palošika, 2024., str. 193, slika 216.

³⁶ Konzervatorsko restauratorski zahvati na skulpturama izvršeni su u radionicama Hrvatskog restauratorskog zavoda 2017. – 2020., te su skulpture postavljene u crkvi 2021., <https://www.hrz.hr/index.php/aktualno/novosti-i-obavijesti/4576-konzervatorsko-restauratorski-radovi-na-cetiri-skulpture-stjepana-severina-iz-kapele-sv-kriza-u-križu-gornjem> (pregledano: studeni 2024.).

moglo raditi o pokajnicima svetoj Magdaleni i svetom Petru³⁷. Slično zaključuje i Stjepan Kožul³⁸.

Uz dopunu nedostajućih anđela na atici, te uz dopunu drugog anđela s kaležom, prema staroj fotografiji, treba zaključiti da je oltar do nas došao uglavnom nepromijenjen, te se iz njega mogu izvoditi kvalitetne komparativne analize.

OLTAR SVETE OBITELJI U KAPELICI MAJKE BOŽJE KORUŠKE U KRIŽEVCIMA (1738.)

Svakako važan za temu je atributivni problem oko (dva) majstora oltara Svete Obitelji. Najprije pogledajmo oltar. Radi se o širokom tektonskom oltaru sa središnjom oltarnom slikom Svete Obitelji, te dva para asistentskih figura, svetog Joakima i Ane, te Zaharije i Elizabete. Kipovi su razdvojeni sa tri para glatkih stupova. S vanjske strane ovu zonu retabla uokviruju uska razvedena akantova krila prožeta širokim viticama. Pod lomljenim gređem, koje odvaja atiku, nalazi se motiv »svevidećeg oka« u trokutastoj aureoli, a ispod njega golub Duha Svetoga. Na atici iznad zaključnog vijenca, u dubokom je reljefu lik Boga Oca, okružen oblacima i zlatnim radijalnim zrakama. Oko njega su dva para anđela, poluležeći anđelčići na kosim stranicama lomljenog vijenca, te par stojećih anđela. Teško su zamjetljive dvije kartuše s natpisima, djelomično pokriveni stojećim anđelima³⁹. U današnjem stanju oltar djeluje integralno, te ne nalazimo razloga pretpostaviti da bi se bitno mijenjao. Oltarna slika pripisana je pavlinskom slikaru Ivanu Krstitelju Rangeru⁴⁰.

Prema bilješki u kanonskoj vizitaciji oltar je izveden 1738.⁴¹, dok bi se, prema tome, godina zabilježena u kartušama, 1739., odnosila na godinu kada je *pictor* dovršio slikarske i pozlatarske radove.

Anđela Horvat ukazuje na bilješku u kanonskoj vizitaciji iz 1739., gdje doznajemo ime majstora: to je kipar Stjepan Szever kojega smo susreli u vezi oltara

Slika 8. Oltar Svete Obitelji u kapelici Majke Božje Koruške, stanje 2014.

župne crkve Svetog Jurja u Drnju⁴². Unatoč tome, Doris Baričević donosi sasvim drugačiju atribuciju ovog oltara, te ga pripisuje hipotetičkom neimenovanom majstoru pokrajinskog baroka, sa mogućom radionicom u Križevcima. Posebno ga asocira sa oltarima iz Svetog Ladislava, kao i iz Gornjeg Križa i Sedlarice. Štoviše, ovaj je oltar upravo ishodišni predmet za njenog hipotetičkog drugog majstora pokrajinskog baroka, koji poput Szevera svoju radionicu ima u Križevcima⁴³. Nedugo sam problematiku atribucije ovog oltara opširno obradio, te ću osnovne zaključke do kojih sam došao iznijeti u analitičkom dijelu teksta.

OLTAR SVETOG IVANA NEPOMUKA (VIDA / KATARINE) U CRKVI BLAŽENE DJEVICE MARIJE U MOČILAMA (1738.)

U predgrađu Koprivnice stoji prostrana zavjetna crkva Blažene djevice Marije, sa mnogobrojnim bogatim inventarom. U ovoj kapelici, veoma složene povije-

³⁷ NAZ-ODB, kut. 58/1001.

³⁸ Kožul, 1999., str. 499.

³⁹ Teško čitke tekstove na kartušama Doris Baričević nastoji rekonstruirati na sljedeći način: »hanC IesV Marlae DIVo qVoqVe Iosepho opIfICiosa ereXIIt pletas« (=1739.), NAZ-ODB, kut. 59/1009.

⁴⁰ Repanić – Braun, 1993., str. 212.

⁴¹ NAZ – vis. can. Kalnički arhiđakonat, prot. 133/IV., str. 106: »De Capella B V M in Corusca / Anno 1739 Die 22 Januariis visitavi hanc Capellam. (...) Altaris in hac Capella sunt 4 arcularis et statuaris laboris, deaurata et decolorata, (...) 4a de novo in anno 1738. fatum et Ssmis nominibus Iesu, Maria, Ioseps sacratus.«

⁴² Horvat, A., 1982./II., str. 146: »Rationes aediti Capella B. V. Dolorosa (...) In debitis novissimis (...) Stephanum Szever Statuarium Rh 21(...)«. Navod prema: NAZ – vis. can. Kalnički arhiđakonat, prot. 133/IV., str. 106.

⁴³ Baričević, 1993., str. 201.-202; Baričević, 2008., str. 182-186.

sti izgradnje i opremanja⁴⁴, nalazi se veći broj oltara nastalih kroz prvu polovinu 18. stoljeća.

Lijevo od glavnog oltara uz trijumfalni luk nalazi se oltar Svetog Vida. To je visoki dvokatni oltar, strogo zasnovan, sa jednostavnom arhitekturom malobrojne dekoracije. Osnovna zona oltara je sa strana flankirana parom glatkih okruglih stupova, među kojima je u središtu oltarna slika svetog Vida. Pored njega dva su lika biskupa, sveti Ambrozije i Augustin. Naatici, koja se diže nad širokim skromno ukrašenim arhitravom, nalazi se oltarna slika svete Margarete sa zmajem. Lijevo i desno pored nje su skulpture dvije redovnice, a pored njih, naatici prema krajevima dva klečeća anđela u adoraciji. Mladenački anđeli goli su, ovlaš ogrnuti plaštevima. Iznad atike, na završnom arhitravu, u sredini je lik arkandela Mihaela sa vagonom, dok su na krajevima dva debeljuškasta anđelčića sa stalcima za svijeće.

Glavni oltar Blažene Djevice Marije spomenut je prvi puta 1714., te potom 1716.⁴⁵ Potom je prigodom vizitacije 1733., opisan, sa bogatim kiparskim ukrasom, dva para asistentskih skulptura na svakoj razini, te k tome uskršli Krist i šest anđela i anđelčića, što ukupno čini čak petnaest skulptura⁴⁶.

Na oltaru svete Katarine četiri su svetačke skulpture, a na oltaru svetog Valentina dvije svete i nekoliko anđela različitih veličina⁴⁷. Oltar svete Katarine u ovoj je crkvi spomenut već 1716., no nejasno je u kojoj vezi stoji oltar sa oltarom svete Katarine koji se danas nalazi na južnom zidu u dijelu koji je dograđen zapadno na lađu. Kako ovog dijela crkve nije bilo te godine, nešto se svakako mijenjalo. Prema vizitacijama oltar je imao dvije razine: u donjoj je bila slika svete Katarine a u gornjoj svete Margarete⁴⁸.

Oltar svetog Ivana Nepomuka podignut je netom prije vizitacije 1738. Podigao ga je koprivnički župnik Grga Antun Igrčić, te se nalazio u novoprizidanom dijelu kapelice, pored povišenog pjevališta⁴⁹. Oltar nije sačuvan kao takav, nego je došlo do promjena u titularu, te u položaju oltara, a na ovom položaju danas se nalazi oltar svete Katarine.

Promjena u titularu nastala je zbog toga što oltar nije stekao očekivanu popularnost u promicanju kulta

svetog Ivana Nepomuka. Stoga je 1884. tadašnji župnik Josip Beruta ishodio odobrenje da se pod ovu kapelicu ujedini kapelica Svetog Vida, koja je u ruševnom stanju. Kapelicu bi se prodalo, a od tih novaca izvršile preinake u crkvi u Močilama, koje su uključivale i preinaku titulara oltara Svetog Ivana Nepomuka u oltar Svetog Vida. Popularni bi svetac o svojoj svetkovini okupljao veliko mnoštvo u već ionako privlačnoj proštenjarskoj crkvi. Nakon što mu je to odobreno, sljedeće je godine sve provedeno, a od Vidova 1885., tradicionalna je procesija premještena prema novoposvećenom oltaru Svetog Vida⁵⁰.

Prema složenoj korespondenciji iz vremena obnove kapelice i preinaka na oltarima bilo bi teško utvrditi koliko je zapravo izvorno sačuvan prvotni oltar Svetog Ivana Nepomuka, naravno uz iznimku oltarne slike titulara koja je svakako promijenjena. Oltar svetog Vida nalazi se na mjestu gdje se ranije nalazio oltar svete Katarine, dok je svetoj Katarini sada posvećen oltar prvotno titulara svetog Ivana Nepomuka. Još je zanimljivo spomenuti da se na oltaru svetog Vida nalazi slika svete Margarete koja se (ova ista slika ili neka druga slika iste svete), ranije ukrašavala oltar svete Katarine. O tome je zanimljiva bilješka Doris Baričević na poleđini fotografije oltara svetog Vida (koji se nalazi uz slatvoluk lijevo od glavnog oltara): »Prijašnji oltar svetog Ivana Nep. prepravljen je 1885. g. kada je porušena kap. sv. Vida i oltar sv. Vida sa novom slikom bečkog slikara Josipa Keplera. To se očito odnosi na sad. oltar sv. Katarine – sve je tu ispremiješano.«⁵¹

Moglo bi se zaključiti sljedeće: oltar svete Katarine, sa slikom svete Margarete uatici ostao je *in situ*, ali su razmješteni kipovi i slika svete Katarine koju je zamijenio sveti Vid. Slika svete Katarine, zajedno s asistentskim kipovima svete Lucije i Cecilije premještena je na bivši oltar svetog Ivana Nepomuka, koji na taj način gubi svoj oltar. Kako je rezultat ove rošade bio taj da sveta Katarina i dalje ima svoj oltar, oltar dobiva sveti Vid, a gubi Ivan Nepomuk, logično je da je vizitator upisao da je oltar svetog Ivana Nepomuka zamijenio titulara u svetog Vida, što je ipak samo djelomično točno. Oltar svete Katarine ima par tordiranih stupova što je obilježje pokrajina druge četvrtine stoljeća, a više-

⁴⁴ O povijesti izgradnje crkve i inventaru: Horvat R., 1943., str. 42-59; Planić-Lončarić – Ričko, 1985.; Lentić-Kugli, 1985.; Baričević, 2008., str. 154.

⁴⁵ NAZ – vis. can. Komarnički arhiđakonat, prot. 92/IV., str. 275 i d., 178/II., str. 104 i d.; Horvat, R., 1943., str. 47-48; Lentić-Kugli, 1985., str. 29-30; Baričević, 2008., str. 154-155.

⁴⁶ NAZ – vis. can. Komarnički arhiđakonat, prot. 94/VI., str. 264.

⁴⁷ NAZ – vis. can. Komarnički arhiđakonat, prot. 94/VI., str. 236.

⁴⁸ Horvat, R., 1943., str. 48; Lentić-Kugli 1985., str. 29-30.

⁴⁹ NAZ – vis. can. Komarnički arhiđakonat, prot. 94/VI., str. 332; Horvat, R., 1943., str. 49.

⁵⁰ Horvat, R., 1943., str. 49-59.

⁵¹ NAZ – ODB, kut. 67/1203.

Slika 9. Fotomontaža: Današnji oltar svete Katarine u kapelici u Močilama, izvorno oltar svetog Ivana Nepomuka (1738.). Na oltar su aplicirani kipovi biskupa i anđela, koji izvorno stoje na ovom oltaru, a u 19. stoljeću su premješteni na oltar svetog Vida.

kratno se javlja kod Majstora kopčanih rukava. Sa oltara svetog Ivana Nepomuka premještene su na oltar svetog Vida dvije skulpture anđela na atici, te oba biskupa. Da su biskupi doista originalno postavljeni baš na tom oltaru svjedoči datacija, odnosno brojevi na bazama kipova biskupa 1-7 – 3-8, što se poklapa s podatkom iz vizitacije.

Ovo nam daje prilično cjelovitu predodžbu o izvornom ansamblu oltara svetog Ivana Nepomuka iz 1738., što je za temu važno. Ovaj je oltar, prema navodu vizitacija izveo majstor koji nekoliko godina kasnije izvodi propovjedaonicu, a ovu povezanost potvrđuju likovi anđela na oltaru i na propovjedaonici, koji su nesumnjivo djelo istog majstora. Dalje analize premještanja

kipova, u što je uključen i oltar svetog Valentina, pokušat ću donijeti drugom prilikom, no na ovom mjestu važno je bilo utvrditi sudbinu oltara Ivana Nepomuka zbog njegove povezanosti s propovjedaonicom.

PROPOVJEDAONICA U CRKVI BLAŽENE DJEVICE MARIJE U MOČILAMA (1742.)

Propovjedaonica je samo djelomično sačuvana, točnije, sačuvan je baldahin sa dva para anđela, »svevidećim okom« golubom Duha Svetoga, te nešto ukrasa. Baldahin ima prema prostoru crkve otvoren nadvoj (arhivolt), pod kojim lebdi Duh Sveti. Na vijencu baldahina sa strana su dva gola anđelčića, koji lebde u labilnoj ravnoteži i adoriraju »svevideće oko«, simbol Presvetog Trojstva. Uz baldahin sa strana, priljubljeni uz zid lebde dva anđela u lepršavim tunikama. Anđeli imaju gole noge, koje još jače otkrivaju raspori na haljinama, završeni kalotastim kopčama. Jednake kopče zadižu i rukave, ogoljujući ruke do lakata. Anđeli su u svom bestežinskom položaju izvedeni ponešto nespretno, te imaju po jedno krilo.

Još 1965. postojala je i košara propovjedaonice, kako ju je fotografirala Doris Baričević prilikom svog posjeta. Košaru propovjedaonice vidjela je i Ivy Lentić-Kugli oko 1985., kada je pripremala svoju studiju za Radove IPU⁵², a prema usmenoj predaji, košara je dugo vremena stajala natrula, da bi se pred nekoliko godina srušila.

Na fotografiji Doris Baričević malo je nejasan raspored krila velikih anđela, ali nesumnjivo je drugačiji od aktualnog. Literatura se nije bavila ovom propovje-

Slika 10. Baldahin propovjedaonice kapelice u Močilama, stanje 2021.

⁵² Lentić-Kugli, 1985., str. 32.

Slika 11. Propovjedaonica kapelice u Močilama, detalj desnog anđela pored baldahina, stanje 2024.

daonicom, Doris Barčević se na nju ne osvrće posebno, ali ju obrađuje u svojoj doktorskoj radnji⁵³. Anđela Horvat spominje ju samo marginalno kao moguć dio grupe propovjedaonica koje izvodi Stjepan Szever⁵⁴. Ivy Lentić-Kugli posvećuje veći tekst crkvi u Močilama, no tekst je uglavnom posvećen kronološkom praćenju arhivske građe, a ne i stilskim analizama. U katalogu izložbe Stjepana Szevera naveo sam ovu propovjedaonicu uz napomenu da je na ovoj izložbi prikupljen širi krug radova bliskih ovom majstoru, a ne strogo njemu pripisani radovi⁵⁵.

Ključan je podatak iz vizitacije 1742., da je ovu propovjedaonicu podigao isti majstor koji je koju godinu prije izveo oltar Ivana Nepomuka⁵⁶. Ovo pomaže pri rekonstrukciji izvornog rasporeda skulptura na oltaru

svetog Ivana Nepomuka, mada će to i na ovaj način biti samo djelomično moguće. Par velikih anđela u haljinama na propovjedaonici izvedbom je identičan paru anđela koji su sada smješteni na oltar svetog Vida. No ova četiri anđela samo popunjavaju jednu veću grupu anđela koje sam već asociirao, te sam upravo na temelju ove grupe majstora kolokvijalno nazvao *Majstorom kopčanih rukava*.

OLTARI U KAPELICI SVETOG KRIŽA U SEDLARICI (1743.)

U drvenoj kapelici Svetog Križa u Sedlarici (ranije župa Pitomača, sada župa Turnašica) izvedena su oko 1743. tri oltara. Niti jedan od oltara više ne postoji, a samo djelomične spoznaje o izgledu glavnog oltara Svetog Križa dobivamo iz stare fotografije niske kvalitete⁵⁷. Materijal sa oltara očuvan je u najvećem dijelu u Gradskom muzeju Virovitica, te manjim dijelom u novosagrađenoj kapelici na mjestu stare drvene u kojoj su oltari stajali. Neki manji fragmenti su u franjevačkom samostanu u Virovitici. U Muzeju pohranjene su figure Raspetoga, svetog Ivana Evanđelista, svete Magdalene i Kleofine (Cleopha), te anđeli nosači stalaka za svijeće. Tu je još nekoliko fragmenata, među kojima pažnju privlače dvije kartuše, koje zajedno nose dataciju arapskim brojevima 1*7*4*3. U kapelici sačuvane su dvije svetice (trenutno u župnom uredu u Turnašici), te dva manja anđelčića. Radi se o Mariji Salomi i Mariji majci Isusovoj. Ukupno osam skulptura čini kompletan kiparski ukras glavnog oltara Svetog Križa. Četiri anđela, koje također nalazimo u Muzeju, nosači svijeća, stajali su kao asistentske skulpture na bočnim oltarima Preobraženja Gospodinovog i Svetog Jakoba. Izgled ovih oltara, uz izuzetak sačuvanih anđela, potpuno nam je nepoznat.

Nameću se dvije grupe skulptura: četiri anđela nosača svijeća sa bočnih oltara, te četiri asistentske figure s glavnog oltara, tri svetice i jedan svetac. Anđeli pridržavaju rogate svijećnjake nježno uz tijelo, tako da ne razbijaju kompaktnu konturu figura. Utisku zaobljenosti zatvorenosti doprinose i veoma mala krila anđela, a statičnost razbijaju lelujavi skuti kraće gornje tunike preko dugih haljina. Glave su oble, jajolike, sa valovitim uvojcima, a konfiguracija lica je suzdržana, sa plitkim očnim dupljama, ravnim tankim nosevima i malom

⁵³ Baričević, 1971., katalog a, str. 57-58 (kat. 24); katalog b, str. 71-72 (kat. 24).

⁵⁴ Horvat, A., 1982./I., str. 241.

⁵⁵ Balog, 2021., str. 34, 62, Kat. br. 08.

⁵⁶ NAZ – vis. can. Komarnički arhidakonat, prot. 94/VI., str. 413; Horvat, R., 1943., str. 49; Lentić-Kugli, 1985., str. 30.

⁵⁷ Horvat, A., 1955., str. 214, tab. 46b, autor fotografije Vladimir Tkalčić, fototeka tadašnjeg Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.

Slika 12. Rekonstrukcija rasporeda kipova sa oltara Svetog Križa u Sedlarici. Oba anđela na atici, kao i dvije asistentske skulpture lijevo danas se nalaze u novoj kapelici u Sedlarici, ostale skulpture u Gradskom muzeju Virovitica

oblom bradicom. Dugi rukavi podignuti su do lakta, podržavani kalotastim kopčama. Sa glavnog oltara očuvana je grupa tri svetice u dugim haljinama i suzdržano lelujavih skutova plašta. Glave su im omotane maramama, ruke u suzdržanim pokretima, tek malo odvojene od tijela. Možda su nešto držale u rukama, ali samo Marija Kleofina ima u ruci urnu. Golobradi Ivan Evanđelist drži se na sličan način, te ga od svetica razlikuje samo drugačiji način nošenja gornjeg plašta, te izostanak pokrivala glave. Izvedba glave i crte lica potpuno odgovaraju anđelima s bočnih oltara.

Središnja grupa Raspeća s Marijom Magdalenom koja kleči do nogu Isusa, ikonografski je tipična. Magdalena je gologlava, raspuštene kose, uz emfatični pokret ruku. Plašt ju napola omata, oslobađajući gornji dio haljine, čiji su rukavi podignuti do lakta, pridržani kalotastim kopčama. Korpus Raspetoga izveden je u nekim dijelovima relativno vješto, dok detalji poput veze između vrata i ramena pokazuju posvemašnji nedostatak poznavanja anatomije. Stoga je očigledno da je majstor za korpus imao uzorak koji je oponašao, ali je pokušao promijeniti položaj glave, što je bilo neu-

Slika 13. Anđeo svjećonoša sa bočnog oltara kapelice u Sedlarici, Gradski muzej Virovitica, 2022.

spješno. U suprotnosti sa ovim samo na pola uspješnim korpusom je veoma lijepa perizoma, oživljena složenom gužvom nabora, dvostruko opasana konopcem. Dva klečeća gola anđelčića koji su bili postavljeni na atici, srednje vješto su tipizirano djelo, koje je majstor višekratno ponavljao u raznim prilikama.

Vizitator je pohodio kapelicu 1744., te bilježi tri nova oltara⁵⁸. Iz opisa oltara možemo napraviti približnu rekonstrukciju položaja očuvanih skulptura, te je sasvim jasno da je oltare izveo jedan vodeći majstor čiji je rukopis nepromijenjen na svim očuvanim skulpturama. 1916., kapelicu je pohodio Vladimir Tkalčić, te je na fotografijama jasno vidljivo da je arhitektura trošna i

⁵⁸ NAZ – vis. can. Komarnički arhiđakonat, prot. 95/VII., str. 3: »De Capella S Crucis in Sedlaricza / Anno eod 1744 die vero 23 Januariis preteram Capellam visitavi, (...) in quia noviter erecta sunt altaria tria. Unam S Crucis Majus duarum contignationum, & quidam in inferiori in medio Crucifixus Sculptus, ad latera vero statue cum statu angelorum et Marie Magdalena cum interpositis 4 columnis, ad latera vero statue S Maria Cleophae, Joannis Evang, & Saloma, in superiori aute min medio Cor Jesu & ex partibus due Statue Angelorum, Deaurati & Decolorati. / Secundum altare ad latus dextris Transfigurationis Dei in cui medio Transfiguratio inn tela depicta, ad latus Statue Angelorum, in Summi imago Trinitatis in tela expressa Deauratum & Decoloratum. / Tertius ad latus sinistris S Jacobi Apostoli in cuius medio imago ejusdem Sancti in tela depicta, ad latera Statue Angelorum candelabra tenentium in Summitate Divinus Spiritus in tela pictus, istud pariter Altare Deauratum et Decoloratum est.«

ugrožena⁵⁹. Prema navodu uz eksponate u Gradskom muzeju Virovitica, kapelica je porušena 1963., ali je već mnogo ranije (1939.), zbog trošnosti arhitekture, bio spašen inventar. Na mjestu srušene drvene kapelice, izgrađena je potom nova zidana, u kojoj se čuva mali dio inventara, četiri skulpture sa glavnog oltara.

Na oltare u Sedlarici Doris Baričević se osvrće uzgred u nabranjanju radova koje asocira s majstorom oltara u Koruškoj u Križevcima⁶⁰. Svakako, radi se o najdaljoj ekstenziji hipotetičkog opusa ovog majstora čija se djelatnost uglavnom vrti oko Križevaca i Koprivnice.

OLTARI U KAPELICI SVETOG VIDA U SRIJEMU (1735.)

U Srijemu, župa Reka, nalazi se skromna grobljanska kapelica Svetog Vida. Oltar Svetog Vida u svetištu kapelice nevelikih je dimenzija, ali ostavlja monumentalan utisak zbog visoke predele i ukrašenog arhitrava, te zbog dva para tordiranih stupova koji nose arhitrav. Retabl je flankiran krilima sa vegetabilnim ukrasom i širokim vrpcama, a oko krila oltar se dalje širi nadvojima prolaza oltarnog ophoda. Središnje polje ispunja skulpturalni prikaz mučeništva svetog Vida, koji se kuha u kotlu. Ovaj slabašni neambiciozni prikaz zbunjuje manjkom ambicije u dramatičnom prikazu nečeg što treba biti središnji prikaz na oltaru. Jedan par asistentskih figura stoji u interkolumnijama između nutarnjeg i vanjskog para stupova, a radi se o svetima Sebastijanu i Roku. Indikativno je da se radi o dva sveca zaštitnika protiv kuge. Vanjski par skulptura stoji na nadvojima oltarnog ophoda, lijevo sveti Josip, a desno Florijan. Naatici prikazana je spilja (?) u kojoj se u poluležećem položaju rimskog patricija nalazi sveti Vid. Klasični ugođaj pojačava lovorov vijenac kojim je svetac ovjenčan. Oko njega su dva para anđela. Unutrašnji par pridržava kartuše na kojima je (recentni ?) natpis »st VITUS ora pro nobis«, vanjski par anđela kleči u predanoj adoraciji. Među neambiciozno izvedenim oltarnim skulpturama kvalitetom se ističu sveti Rok i Sebastijan.

Oltar Svete Katarine Aleksandrijske iz 1735.⁶¹, sačuvan je fragmentarno, točnije sačuvan je lik titularke

Slika 14. Oltar svetog Vida u kapelici u Srijemu, stanje 2023.

oltara, te dva oltarna krila i odgovarajući ornament atike. Radilo se o atektonskom oltaru, čija krila su bila nešto viša, dok su dekoraciju sa mnoštvom cvijeća dopunjavala dva klečeća anđelčića do nogu titularke⁶². Oltar je temeljito restauriran 2004. – 2006., kojom prilikom je dobio sadašnji reducirani oblik. Prema fotografiji prije početka restauratorskih radova već su nedostajali klečeći anđeli⁶³.

Sveta Katarina Aleksandrijska obilježena je nenametljivim atributom, slomljenim kotačem podno nogu, a položaj ruku dozvoljava da je držala i svoj drugi atribut, mač. Okrunjena je dijamantom u skladu sa značajem (djevičanstvo, učenost, mučeništvo). Izvedba je kompaktna, uspravan stojeći položaj nenaglašenog kontraposta i pokreta ruku koje se ne izdvajaju iz konture. Lagano uznemireni skuti plašta jednako ne probijaju zatvorenu konturu. Jajolika glava i kosa pravilnih složenih uvojaka, te veliki gumb koji pridržava plašt tipični su atributi mnogih pokrajina. Dugi široki rukavi nagažvani su i suženi iza zapešća.

ANALITIČKI DIO

Za ovo istraživanje terenski je i arhivski istražen mnogo veći broj objekata, no u ovu je analizu uvršteno petnaest oltara i jedna propovjedaonica⁶⁴. Pojedini od

⁵⁹ Horvat, A., 1955., str. 214, tab. 46b.

⁶⁰ Baričević, 2008., str. 185.

⁶¹ Ožanić, 2017., kat. br. 51, str. 459.

⁶² Martina Ožanić donosi fotografije oltara Nine Vranića iz 1960. kada je oltar još bio cjelovit, iz 1960., Ožanić, 2017., kat. br. 51, str. 456-460.

⁶³ Ivezić, 2009., posebno fotografije na str. 60.

⁶⁴ Na ovim oltarima nalazi se otprilike 85 skulptura, što uključuje i anđelčiće manjih dimenzija, no svakako se radi o više od pedeset skulptura koje su podrobno analizirane.

Slika 15. Grupa stojećih anđela 'kopčanih rukava', slijeva: bočni oltar kapelice svetog Ladislava, Križevci; atika oltara Svete Obitelji, Koruška; glavni oltar Arkandela Mihaela, Zrinski Topolovac; Anđeo svijećonoša sa bočnog oltara u kapelici Svetog Križa u Sedlarici, Gradski muzej Virovitica

Slika 16. Grupa anđela, detalji, slijeva: Bočni oltar kapelice svetog Ladislava, Križevci; propovjedaonica kapelice u Močilama; bočni oltar kapelice u Sedlarici, Gradski muzej Virovitica; oltar svete Katarine u Kunovcu; oltar Arkandela Mihaela u Zrinskom Topolovcu

ovih objekata nalaze se uglavnom neizmijenjeni na istom mjestu za koje su izvedeni, neki su uglavnom ili djelomično sačuvani, neki su fragmentirani, uz različite mogućnosti rekonstrukcije izvornog stanja, dok je od nekih očuvan tek koji djelić ukrasa. Nije nevažno spomenuti da su neki od ovih objekata u relativno lošem stanju, potrebiti konzervatorskog zahvata, drugi su odlično obnovljeni prema pravilima struke, no ima i takvih koje je u nedostatku sredstava i sl. uredio domaći *next door konzervator*, što čini velike razlike i otežava komparaciju. Najbolje je za primjer pogledati asistent-ske skulpture iz Sedlarice, od kojih se dvije nalaze u muzeju, te su obrađene profesionalno, dok su druge dvije u kapelici samo *ad hoc* zaštićene, što ih je možda trenutno zaštitilo, ali je neprihvatljivo na duže rokove.

Kao što sam napomenuo, fokus ovog istraživanja je na pojedinačnim djelima kiparstva koje nastojim povezati osobom majstora, kojega sam kolokvijalno nazvao *Majstorum kopčanih rukava*. Budući da se radi o anonimnom majstoru, ne povezuje ih posebno ništa od arhiv-ske građe. Iz tog razloga sve se atribucije oslanjaju na komparativnu formalnu analizu. Kroz grupiranje skulptura koje imaju zajednička svojstva (ikonografski motiv, položaj na oltaru, dimenzije), moguće je grupirati nesumnjive objekte povezane osobom majstora.

Tema od koje je istraživanje krenulo bila je grupa (uglavnom) stojećih anđela, koji su stajali u parovima na atikama oltara ili su zauzimali mjesta asistent-skih skulptura u glavnoj zoni oltara. Dva para ovakvih stojećih anđela u dugim haljinama i neupadljivo opasanim

Slika 17. Dva para anđela u kapelici u Močilama: lijevo anđela na propovjedaonici (1742.); desno anđeli sa atike oltara svetog Ivana Nepomuka, sada na oltaru svetog Vida)

Slika 18. Anđelčići / putti: lijevo na atici oltara Svetog Križa, Gornji Križ; desno na atici oltara svetog Emerika, kapelica svetog Ladiskava, Križevci

tunikama nalaze se kao glavni ukras retabla na oltarima svetog Emerika i Blažene djevice Marije u kapelici svetog Ladislava u Križevcima. Anđeli su datirani 1731., te oko sebe okupljaju grupu anđela nesumnjivo istog rukopisa. Niti kilometar udaljeni su stojeći anđeli na atici oltara svete Obitelji u kapelici Majke Božje Koruske, također u Križevcima. Šest ovih anđela, koji sa sobom povlače izvedbu tri oltara i polovičnu izvedbu jednoga (u partnerstvu sa Stjepanom Szeverom), postavlja Križevce kao važnu točku, ali to nikako ne mora značiti da su Križevci mjesto gdje je majstor isključivo djelovao. Područje djelovanja ovog majstora, prema onome što do sada znamo, širi se od Križevaca prema Koprivnici, gdje su povezani objekti nešto gušće raspoređeni, te prema Podravini uz ekstenziju do Sedlarice, dakle skoro do Virovitice. Kasnije ću komentirati mjestimično rimo-

vanje područja djelovanja majstora Stjepana Szevera, s kojim je Majstor kopčanih rukava i izravno surađivao.

Sve anđele, pored drugih poveznica u izvedbi i rukopisu, povezuje upadljiv motiv kopče koja zadiže rukav oslobađajući podlaktice. Ovoj se grupi anđela pridružuju četiri stojeća anđela nosača svijeća u Gradskom muzeju Virovitica, koji su ujedno i jedino što je preostalo od dva bočna oltara iz kapelice Svetog Križa u Sedlarici. Dojmu veće razigranosti ovih figura nasuprot križevačkim anđelima doprinose zalepršane tunike, koje ipak ne narušavaju mirni uspravni stav stojećih anđela. Anđeli iz Sedlarice imaju nerazmjerno mala krila u usporedbi s križevačkim. Ovi anđeli s motivom zalepršanih tunika vode nas sljedećem paru anđela: tri anđela opisana su na atici oltara u kapelici svete Barbare u Kunovcu. Dva anđela su par i danas se nalaze na atici glavnog oltara, doduše ne više istog onoga iz 1733. Štoviše, ova dva anđela, zajedno s dvije svete koje se nalaze na drugoj razini ovog oltara ostaci su starog oltara prema opisu. Između obojice anđela nalazio se arkanđeo Mihael. Njega više ne nalazimo na oltaru, ali zanimljivo je da nekoliko kilometara dalje, u crkvi u Močilama nalazimo jednog arkanđela Mihaela, koji nije opisan u vizitacijama. Na vrhu je oltara svetog Vida, koji je izveden naknadno preslagivanjem skulptura sa dva ranija oltara, o čemu sam pisao gore. Kada ovog Mihaela postavimo između očuvanih anđela u Kunovcu, on po svemu čini s njima skladnu cjelinu (v. slika 5.). Ne može se tvrditi, ali ni isključiti da susrećemo jednog Mihaela koji se selio ne samo između oltara, nego i između župa. Dio ove grupe je i par arkanđela na oltaru svetog Mihaela u Zrinskom Topolovcu (1729.), no ovdje su otvorena pitanja koja treba još istražiti.

Stabilna grupa anđela povezana autorskim rukopisom, koja objedinjuje oltarne cikluse u Križevcima, Sedlarici i Kunovcu, proširuje se na dva para anđela u Močilama, koji su posebno zanimljivi zbog arhivskog podatka da ih izvodi isti majstor. Radi se o oltaru svetog Ivana Nepomuka (1738.) i propovjedaonici (1742.), a zanimljivo je da je vizitator imao potrebu istaknuti taj podatak. Očito je majstor bio dobro poznat i popularan, te je samo za žaliti da se zapisivaču nije još omaklo i njegovo ime. No imena majstora pokrajinskog baroka spominju se doista iznimno.

Na oltaru svetog Vida danas su na atici postavljena dva velika anđela, koji su preneseni sa izvornog oltara svetog Ivana Nepomuka (sada sveta Katarina). Goli, ovlaš ogrnuti malim plaštevima, tinejdžerski likovi muškaraca, gotovo djevojačkih tijela, kleče u adoraciji, jedan sklopljenih ruku, a drugi raširenih u molitvenom zanosu. Isti majstor nekoliko godina kasnije na baldahin propovjedaonice postavlja dva anđela u lepršavim haljinama razrezanih skutova i rukava podignutih kopčama,

čija izvedba samo potvrđuje ono što već znamo iz građe, isti rukopis oba anđela sa oltara Ivana Nepomuka (v. slika 9.).

Za razliku od skulptura anđela, koje je lako grupirati po zajedničkim detaljima izvedbe, heterogena je grupa svetica, koje se pojavljuju kao oltarne skulpture. Unutar ove grupe malo teže nalazimo izravne zajedničke detalje, no fotografije velikog broja kipova pomaže nam da artikuliramo grupu koju povezuje autorski rukopis. Kao prva istaknuta karakteristika nameće se grupa svetica koje imaju maramama omotane glave, te im nije vidljiva kosa. Na taj način liče na redovnice, a uglavnom se radi o novozavjetnim sveticama grupiranim oko pasionskog ciklusa, te oko Svete Obitelji. Sveta Ana i Elizabeta na oltaru u Koruškoj u pratnji su Joakima i Zaharije. Nasuprot muškim figurama, koje sam pripisao Stjepanu Szeveru⁶⁵, obje su svete mnogim karakteristikama vezane uz svete na oltarima koje pripisujem Majstoru kopčanih rukava. Ipak, ponešto različita izvedba detalja na ovim skulpturama svjedoči vjerojatno o podjeli posla unutar radionice, možda i o žurbi u završavanju ove narudžbe, što bi za posljedicu imao miješanje oba majstora, odnosno obje radionice, što pokazuju baš ove dvije svete. Slijede čak po tri stojeće skulpture svetica s maramama na oltarima Svetog Križa u Gornjem Križu i u Sedlarici. Na oba oltara, podno križa, kleči gologlava Magdalena.

Pogledajmo koji detalji povezuju ovu malu galeriju ženskih oltarnih skulptura. Za početak, zbog usporedbe, zadržat ću se na stojećim figurama. Spomenuo sam marame, kojima su omotane glave gotovo svih svetica u ovoj grupi, mada uočavamo da su marame slagane na različite načine. U nekim su slučajevima brižljivo složene, tvoreći tako nešto slično odorama opatica, dok su u drugim slučajevima manje pažljivo ovlaš prebačene. Marama su često dopunjene uskom okovratnom draperijom, koja još pojačava sličnost s redovnicama. Haljine su duge, široke, ravne do tla, te s dugim rukavima koji slobodno padaju oko ruku do zapešća. Haljine su opasane, plitko prebačene preko pojasa, te je ovaj detalj nabora prebačene haljine jedan od žilavo provedenih »rukopisnih« detalja, koji odaju zajednički rukopis. Skuti padaju do tla u nemaštovitim, jedva oživljenim naborima, te se redovito pojavljuje neupadljivo istaknuto koljeno koje se sluti pod haljinom. Pod haljinama u tvrdom naboru donjeg ruba proviruju tek vrhovi prstiju, redovito u zatvorenoj obući, a samo iznimno stopala su otvorena, odnosno bosa ili u sandalama. Ruke imaju nekoliko uobičajenih položaja, koji su pogodni da se dopune sadržajima (atributima) ili da ostave dojam predane adoracije. Lica su ponešto različite razine obrade,

Slika 19. Svete s maramama: lijevo Bogorodica i Marija Saloma iz Sedlarice; desno Marija Saloma i Marija Jakoba iz Gornjeg Križa

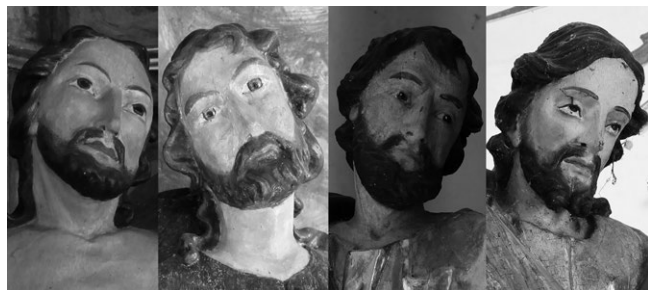

Slika 20. Lijevo sveta Apolonija, crkva u Zrinskom Topolovcu; desno sveta Magdalena, oltar Svetog Križa u Gornjem Križu

no ove razlike više ukazuju na veći ili manji trud koji majstor ulaže u izvedbu nego na različitu vještinu (odnosno više majstora). Ova skupina zajedničkim karakteristikama u sebe povlači i dvije svete, Luciju i Anu sa oltara u Torčecu. Obje su svete međusobno simetrično postavljene, sa simetrično složenim rukama, pri čemu Lucija u lijevoj, a Ana u desnoj ruci na jednak način drže atribut, pliticu s očima, odnosno knjigu.

Magdalena u Gornjem Križu posebno je zanimljiva: gologlava je, što je ikonografski korektno, ali kosu ima uredno podignutu u frizuru sa pundom. U ikonografiji Magdalena je gologlava, ali redovito raspletene kose. Zanimljivo je da ova Magdalena ima svoju blizanku u svetoj Apoloniji u Zrinskom Topolovcu, koja je sa jednakom frizurom, gologlava, ikonografski neispravna.

⁶⁵ Balog, 2024., prilog u tisku.

Slika 21. Likovi muških svetaca, slijeva: sveti Ivan Krstitelj, sveti Ladislav, Križevci; sveti Rok, Srijem; sveti Petar (?), Gornji Križ; Isus sa atike oltara, Zrinski Topolovac

Slika 22. Dva para biskupa na oltarima: lijevo sveti Martin i Blaž, Zrinski Topolovac; desno sveti Ambrozije i Augustin, Močile

Svetice mučenice, jednako kao i svete djevice, redovito su prikazane okrunjene, kao što je to slučaj sa svetom Lucijom, koja je par ovoj Apoloniji. Lijepa individualna izvedba ove Apolonije, crtama lica i frizuram jednaka Magdaleni iz Gornjeg Križa, što upućuje na pretpostavku da se radi o portretu stvarne osobe.

Primijetili smo da napadno simetrično impostiranje parova oltarnih skulptura nije strano Majstoru kopčanih rukava, npr. parovi anđela u Križevcima (Ladislav, Koruška), a jednako će simetrično ruke držati i dva para biskupa (Močile, Zrinski Topolovac). Strogo simetrični parovi susreću se i kod muških figura na oltaru u Torčecu, dva lika đakona (Stjepan i Lovro), sa svojim atributima. Ovi đakoni svakako izvedbom odudaraju od ženskih skulptura Majstora, no čini se da se radi o majstorovom nesnalaženju sa posebnim đakonskim kostimima koje je trebalo prikazati.

MAJSTOR KOPČANIH RUKAVA I MAJSTOR STJEPAN SZEVER

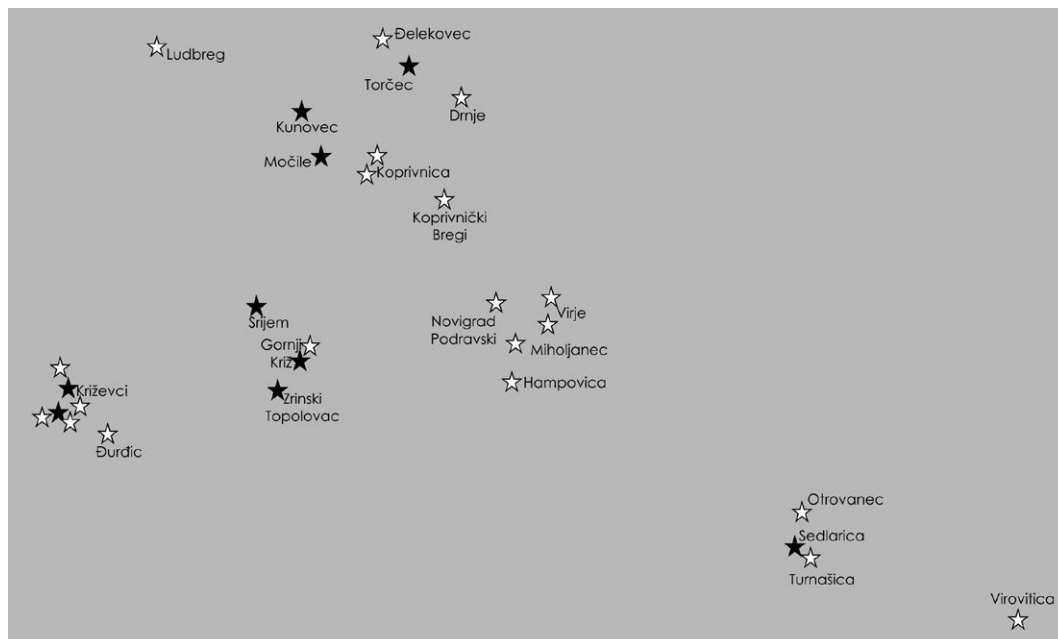
U dodatku ove analize potrebno je osvrnuti se na moguću povezanost ova dva majstora, koji su barem u jednom slučaju radili zajedno. Ipak, odmah na početku treba naglasiti da se uz sve poveznice radi o dva majstora, ili dvije majstorske radionice koje djeluju neovisno. Nisu povezani niti školovanjem, a stil je jednoga i drugoga veoma osobit, prepoznatljiv, ali i različit. No krenimo redom, od oltara Svete Obitelji u kapelici Majke Božje Koruške (Križevci).

Prema temeljitoj analizi arhivske građe, kao i na terenu, došao sam do zaključka da su na ovom oltaru svoj rukopis ostavila oba majstora, uz napomenu da je on najuočljiviji na muškim asistentskim skulpturama Joakima i Zaharije (Stjepan Szever), te na stojećim kipovima anđela naatici (Majstor kopčanih rukava). Prisustvo Stjepana Szevera poimence potvrđuje građa, te komparativna analiza ovih muških likova s likovima Boga Oca i ostalim sačuvanim kipovima iz Drnja⁶⁶. Pripadnost stojećih anđela široj grupi skulptura pokrajinskog tipa uočila je Doris Baričević, te je na temelju toga čitav oltar asocirala sa grupom oltara na kojima se pojavljuje ovaj tip anđela. Iako se to pokazalo samo djelomično točno i nepotpuno, ova njena skica za jednog pokrajinskog majstora križevačko-podravske grupe bila je poticaj i uvelike mi pomogla u ovom istraživanju. No vratimo se obojici majstora: na priloženoj karti vidljivo je da su se oba majstora susretala više puta, i ne samo u kapelici u Koruškoj. Doduše, na bliskim i istim lokalitetima nisu djelovali istovremeno. U kapelici Svetog

Slika 23. Oltar Svete Obitelji u Koruški, Križevci: Bijelo – rukopis Stjepana Szevera, sivo, rukopis Majstora kopčanih rukava, crno, ostalo

⁶⁶ Balog, 2024., prilog je u tisku, pa ne mogu ovdje navesti stranice za referencu.

Karta 1. Na karti su prikazani lokaliteti vezani uz djelatnost Stjepana Szevera (bijełe oznake), te Majstora kopčanih rukava (crne oznake). Nije obuhvaćeno južnije područje djelatnosti Stjepana Szevera, koji se povezuje sa lokalitetima po Moslavini, poput Čazme, Bojane i Garešnice.

Križa u Gornjem Križu Majstor kopčanih rukava izvodi 1735. glavni oltar, da bi 1749. Stjepan Szever izveo bočne oltare u istom prostoru. A u matičnoj župnoj crkvi Gornjeg Križa, Zrinskom Topolovcu, Majstor kopčanih rukava, još ranije izvodi tri oltara. Grupa radova Majstora kopčanih rukava okuplja se oko Koprivnice, gdje radi u Kunovcu (1733.), Močilama (1738. i 1742.), te Torčecu (1733.). No Torčec je filijalna kapelica župe Drnje, gdje jedno od svojih značajnijih djela izvodi Stjepan Szever. Szever djeluje i u Koprivnici, a nešto od rukopisa oba majstora prepoznatljivo je na ostacima oltara Svetog Florijana u Koprivnici, no ovdje je materijal manjkav za dalje analize. I konačno, najdalji doseg djelovanja Majstora kopčanih rukava, Sedlarica, filijalna je kapelica župe Turnašica, u kojoj je Szever više-kratno aktivan. Obje su crkve ranije pripadale župi Pitomača, čiju je područnu kapelicu u Otrovancu opet opremio Szever⁶⁷. Ovo su područna podudaranja djelovanja oba majstora koliko sam do sada uspio istražiti. Ovo svakako nudi zaključak da među majstorima postoji povezanost. Štoviše, moglo bi se steći dojam da su jedan drugome otvarali nove prostore u konkurenciji ne kvalitetnih, ali brojnih *pokrajina*. Možda je ovakav raspored naveo Doris Baričević na pretpostavku da je ovaj anonimni majstor svoju radionicu imao, jednako

kao Stjepan Szever, u Križevcima⁶⁸. Iako se ova pretpostavka ne može osporiti, ipak napominjem da nema nekih argumenata za to. Konačno, sâm pogled na kartu pokazuje nam da se Križevci, jednako kao Sedlarica s Istočne strane, nalaze na najzapadnijoj točki do sada utvrđenih lokaliteta djelovanja Majstora kopčanih rukava.

PREMA ZAKLJUČCIMA

Ovaj prilog otvara jedno važno pitanje. Budući da je djelatnost *pokrajina* snažno obilježena ugledanjem u uzorke, odnosno oponašanjem, *prepisivanjem* istih, predstoji zadatak istraživanja kojim putem i gdje ovi majstori nalaze svoje uzorke, te na koji način dolazi do prenošenja likovnih rješenja.

Karakterističan je primjer majstora oltara u Đelekovcu. Majstor je precrtao svoje likove Zaharije i Joakima u Koruškoj (Križevci), a likove mladih đakona u Glogovnici. Činjenica da Szeverovi kipovi nalaze svoje nevješte replike u Đelekovcu dokazuje da se i oko kvalitetnih *pokrajina* šire vlastite grupe sljedbenika, učenika i oponašatelja. Ovi su oltari ranije pripisivani maj-

⁶⁷ Baričević, 1987., str. 90; Barović, 2008., str. 190; Balog, 2021., kat. br. 28-30, str. 82-85.

⁶⁸ Baričević, 2008., str. 182-185.

storu Stjepanu Szeveru⁶⁹, te ova atribucija do ovog časa nije osporena. Usporedbom fotografija učinjenih tokom priprema za izložbu 2021., uočio sam nedostatke izvedbe nespojive sa Stjepanu Szeveru pripisanim radovima, a kipovi na oltarima i propovjedaonicama nevješte su kopije radova iz bliže okolice: pored spomenutih Joakima i Zaharije, likovi mladih đakona sa oltara svetog Lovre nalaze svoje originale na glavnom oltaru crkve u Glogovnici, kvalitetnim radovima nepoznatog kipara isusovačkog kruga⁷⁰, a propovjedaonica opet jedan Szeverov rad, propovjedaonicu u nedalekom Ludbregu. Stoga sam spreman predložiti promjenu atribucije ove grupe oltara i propovjedaonice u Đelekovcu u lokalnog kipara oponašatelja Szevera. Na ovom mjestu neću širiti ovu digresiju, koja je dio istraživanja u toku, te joj je ovdje svrha pokazati na koji način i *pokrajinci*, koji su sami oponašatelji, budu oponašani.

Na sličan način ovdje ću spomenuti dva bočna oltara u župnoj crkvi u Garešnici. Ovi su oltari posebno važni, budući da ih Doris Baričević stavlja na sâm početak djelovanja kipara Stjepana Szevera⁷¹. Valja napomenuti da Kožul u svojoj monografiji o crkvama bjelovarskog kraja govori o oltarima kao *vrijednom radu nepoznatog majstora*⁷². Nejasno je da li je autor odbacivao atribuciju Doris Baričević ili nije bio upoznat sa njenim prilogom. Bit će da je ipak u pitanju potonje, jer da je odbacivao atribuciju, bilo bi za očekivati da ju barem navede uz svoje razloge za sumnju.

Ova dva oltara, odnosno četiri velike asistentske figure svetaca u redovničkim (kanoničkim) odorama, nalaze čitave grupe različito kvalitetnih replika. Neki od ovih redovnika mogli bi biti kasnija djela istog kipara, dok drugi kvalitetom znatno zaostaju. Za sada ne osporavam atribuciju ovih oltara, koju je dala Doris Baričević, mada sam ranije, na znanstvenom skupu 2023. iznio svoje sumnje u Szeverovo autorstvo, no zbog značaja ove atribucije za cijeli opus Szeverov svjestan sam da ovo istraživanje moram proširiti u više smjerova. Činjenica je da se opet radi o kipu sa cijelim klastrom sljedbenika i različito kvalitetnih kopija njegovih radova (pri čemu nije isključeno da je dio ovih kopija izveo isti kipar tokom svoga radnog vijeka). Međutim, dalja razrada ovog pitanja mora uključiti veći broj anonimnih, kao i znanih majstora, što bi uzurpiralo tržište ovog priloga, koji se ipak ograničava na skicu za kata-

log radova majstora kojeg sam kolokvijalno nazvao Majstorom kopčanih rukava.

Majstor kopčanih rukava ovim je istraživanjem okupio ne beznačajan opus od petnaestak djela. Ovo je istraživanje otvoreno, a dosadašnji su rezultati ujedno smjernice za nastavak istraživanja, monografsku obradu i katalog djela. Na jednak način posljednjim sam istraživanjima otvorio brojne dvojbe oko pretpostavljenog opusa Stjepana Szevera. Unatoč svim ovim dvojbama nije doveden u pitanje položaj Stjepana Szevera kao vodećeg majstora pokrajinskog baroka sjeverne Hrvatske. Pored Szevera anonimnom Majstoru kopčanih rukava jednako pripada visoko mjesto u ovoj grupi. Potvrdi li se slutnja Doris Baričević da je ovaj majstor sa svojom radionicom smješten baš u Križevce, to bi ovaj grad učvrstilo u položaju središta pokrajinskog baroka sjeverne hrvatske. Sa širokim rasprostriranjem zone djelatnosti oba majstora po Podravini, Moslavini i Bilogori, Križevci se svrstavaju u red značajnih središta baroknog kiparstva, poput Varaždina i Zagreba, ali u području pokrajinskog kiparstva.

Napomena: Sve fotografije napravio je i obradio autor teksta, jednako kao i fotomontaže, rekonstrukcije oltara, komparacije i slično. Fotografije su nastale u razdoblju 2018. – 2024., uz iznimku oltara u Koruškoj, koji je fotografiran 2014., budući da su u toku radovi, pa nije bilo moguće fotografirati total aktualnog stanja.

LITERATURA

- Badurina, Anđelko – urednik, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber & Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985. [Badurina, 1985.]
- Balog, Zdenko, »Ivan i Pavao u Gradskom muzeju Križevci«, *Cris* XXII. Broj 1/ Križevci 2020.: 5-15, [Balog, 2020.]
- Balog, Zdenko i suradnici, *Križevački kipar Stjepan Szever(in)*, katalog izložbe Gradski muzej Križevci, Križevci, 2021. (Balog, 2021.)
- Balog, Zdenko, »Novi doprinosi za križevačkog kipara Stephana Szever(in)a – prijedlozi i dvojbe / Dva majstora oltara Svete Obitelji u crkvi Majke Božje

⁶⁹ Baričević 1987., str. 93: »Dva nešto mlađa oltara crkve u Đelekovcu u Podravini nažalost su došla do naših dana jako promijenjena i gotovo sasvim lišena svih ukrasa i ornamenata tako tipičnih za Severinovu radionicu. Nastali poslije 1752. godine oltari sv. Josipa i sv. Lovre stajali su do kraja 18. st. u staroj drvenoj crkvi i onda preneseni u novu građevinu, pa su tada vjerojatno prerađeni. Sačuvane su međutim barokne slike i Severinovi kipovi, među njima sveci Joakim i Zaharija i mladenački đakoni Stjepan i Agapit s dalmatikama na kojima je kipar izveo florealne uzorke. Sjedeći anđeli na atikama tipični su Severinovi likovi nelijskih crta lica i uglatih pokreta.«

⁷⁰ Baričević, 1992., str. 109.

⁷¹ Baričević, 1987., str. 92; Baričević 2008., str. 188; Balog, 2021., str. 19, kat. br. 1-2, str. 55-56.

⁷² Kožul, 1999., str. 257-258.

- žalosne na potoku Koruška u Križevcima«, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o stotoj obljetnici rođenja Doris Baričević*, (u tisku) [Balog, 2024.]
- Baričević, Doris, *Propovjedaonice 18. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1971. Baričević, 1971.]
- Baričević, Doris, »Dominus sculptor Stephano Szeverin Crissiensis«, *Peristil* 30, Zagreb 1987.: 83-104. [Baričević, 1987.]
- Baričević, Doris, »Barokno kiparstvo u isusovačkim crkvama u Hrvatskoj«, u katalogu *Isusovačka baština u Hrvata*, urednik Biserka Rauter Plančić, Muzejsko galerijski centar, Zagreb 1992.: str. 98-113 [Baričević 1992.]
- Baričević, Doris, »Kiparstvo i drvorezbarstvo«, u knjizi *Križevci – grad i okolica*, urednik Žarko Domljan, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1993.:str. 199.-207. [Baričević 1993.]
- Baričević, Doris, »Kapela sv. Ladislava«, u knjizi *Križevci – grad i okolica*, urednik Žarko Domljan, (poglavlje: Katalog sakralnih građevina), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1993.: str. 236. [Baričević 1993./2]
- Baričević, Doris, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Institut za povijest umjetnosti / Školska knjiga, Zagreb 2008. [Baričević, 2008.]
- Horvat, Anđela, »Tkalčić i konzervatorski rad«, *Tkalčićev zbornik* 1, urednik Ivan Bach, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 1955.: 209-216 [Horvat, A., 1955.]
- Horvat, Anđela, »Prilog poznavanju nestale drvene arhitekture s područja Kotara Koprivnica«, *Bulletin JAZU* 1-2/IX, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961.: 18-34 [Horvat, A., 1961.]
- Horvat, Anđela, »Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj«, u knjizi *Barok u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1982.: str. 1-381 [Horvat, A., 1982./I.]
- Horvat, Anđela, »Osvrt na urbanističku koncepciju jezgre Križevaca«, *Križevački zbornik* II, Narodno sveučilište Križevci, Križevci 1982.: str. 135-148 (Horvat, A., 1982./II.)
- Horvat, Rudolf, »Koprivničke crkve i kapele«, u knjizi *Hrvatska prošlost* 4, Hrvatski rodoljub, Zagreb, 1943.: str. 3-150 [Horvat, R., 1943.]
- Horvat-Levaj, Katarina, »Tri kapele u Križevcima«, u knjizi *Križevci – grad i okolica*, urednik Žarko Domljan, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1993.: str. 186-195.
- Ivezić, Vjekoslav, »Retabl sv. Katarine iz kapele sv. Vida iz Sokolovca kraj Koprivnice«, *Podravski zbornik* 35, Koprivnica, 2009., 56-65 [Ivezić, 2009.]
- Jalšić Ernečić, Draženka, »Urbanizam, svjetovni i sakralni spomenici arhitekture i plastike sela Torčec«, u *Povijest Torčeca*, Bjelovar 2000., str. 111-126 [Jalšić Ernečić, 2000.]
- Jalšić Ernečić, Draženka, »Kiparovi radovi u Muzeju grada Koprivnice«, u *Balog, 2021.*, str. 25-27 [Jalšić Ernečić, 2021.]
- Kožul, Stjepan, *Sakralna umjetnost bjelovarskog kraja*, Prometej, Zagreb 1999. [Kožul, 1999.]
- Lentić-Kugly, Ivy, »Zavjetna crkva B. D. Marije u Močilama kraj Koprivnice – historijat i inventar«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 9, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1985.: 29-35 [Lentić-Kugly 1985.]
- Ostavština Doris Baričević*, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu [NAZ-ODB]
- Ožanić, Martina, *Atektonsko građeni oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017. [Ožanić, 2017.]
- Palošika, Vladimir, *Sakralno zlatarstvo okolice Križevaca*, vlastita naklada, Križevci, 2024. [Palošika, 2024.]
- Planić-Lončarić, Marija – Ričko, Ljuboka »Zavjetna crkva B. D. Marije u Močilama kraj Koprivnice – opis i tipologija«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 9, 1985., str. 24-27 [Planić-Lončarić – Ričko, 1985.]
- Repanić – Braun, Marija, »Slikarstvo«, u knjizi *Križevci – grad i okolica*, urednik Žarko Domljan, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1993.: str. 208.-217. [Repanić – Braun, 1993.]

THE MASTER OF BUTTONED SLEEVES – A SIGNIFICANT REPRESENTATIVE OF PROVINCIAL BAROQUE IN NORTHERN CROATIA

Summary

The paper provides a reconstruction of the oeuvre of an unnamed provincial sculptor active throughout the second quarter of the 18th century in the area between Križevci and Podravina region around Koprivnica, all the way to Pitomača and its surrounding area. The master of buttoned sleeves, as I have named him for ease of reading and future research, is a representative of provincial Baroque with a significant (for now) attributed oeuvre, and he worked in a wide area that was a lively and demanding market during the period of greatest activity of provincial Baroque sculptors. His work is spatially and temporally close to that of the master Stjepan Szever, with whom he created the altar of the Holy Family in the Church of the Mother of God of Koruška in Križevci. The comparative analysis rounds off his oeuvre of fifteen altars and one pulpit.

Keywords: Provincial Baroque sculpting, Križevci, Podravina, unknown masters, the master of buttoned sleeves